

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 112 1991

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Ulla-Britta Lagerroth, Margareta Wirmark

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Ulf Boëthius

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,
Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet.

ISBN 91-87666-05-07

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1992

Bönderna av W. S. Reymont och Raskens av Vilhelm Moberg – ett gemensamt tema och dess variationer

Av MALGORZATA ANNA PACKALÉN

I varje lands litteraturhistoria finns det verk som med tiden blir allt mer tidlösa, utan att för den skull upphöra att fascinera läsaren. Jag skulle vilja påstå att det polska bondeepoet *Bönderna* av Władysław Stanisław Reymont just är en sådan litterär skapelse. Reymont skrev den väldiga romanen om fyra volymer under åren 1902–1909. Snart nog blev den översatt till andra språk och det var främst den mycket skickligt gjorda tyska översättningen av *Bönderna* från 1912,¹ som bidrog till bokens internationella spridning och uppskattning.² I Sverige var det Fredrik Böök som introducerade *Bönderna* genom att han 1918 skrev en essä om romanen,³ där han förklarade att verket hade en »[...] rikedom i perspektivet, ett majestätiskt lugn i berättarrytmen, som gång på gång tvingar en att tänka på Homeros».⁴ Två år senare översattes bondeepoets första del till svenska, de övriga kom ut 1924,⁵ samma år som Reymont fick Nobelpriset. Kort därpå avled han efter många års sjukdom, utan att ha kunnat fullborda sitt livs dröm: att liksom Honoré de Balzac lämna efter sig en polsk variant av *La comédie humaine* och – i likhet med Vilhelm Moberg – en polsk *Utvandrarserie*.

När jag för första gången läste Vilhelm Mobergs debutroman *Raskens* upplevde jag starkt känslan av ett samband, ett »déjà vu», eller snarare ett »déjà lu». I Mobergs *Berättelser ur min levnad*,⁶ i kapitlet »Böckerna i mitt liv», fann jag så följande uttalande: »Vid den tid då jag grubblade över hur genuint folkliv skulle framställas i dikten tog jag starkt intryck av en av världslitteraturens största berättare, polacken W. S. Reymont [...]. Reymonts människor lever – och de levde kvar hos mig länge efter slutad genomläsning av *Bönderna* – några av dem gör det ännu. Och detta är det högsta

målet för en berättare: Att skapa en egen värld med levande människor, som stannar kvar hos läsaren.»⁷

Mobergs egna ord blev den avgörande impulsen till min undersökning av ett eventuellt konstnärligt släktskap mellan de båda verken. Det föreföll mig nästan otroligt att inte någon litteraturforskare lagt märke till det tydliga sambandet mellan dessa romaner. Men så var faktiskt fallet. Svenska litteraturhistoriker nämner *Bönderna* så att säga i förbifarten, tillsammans med allmogromaner av Strindberg, Hamsun, Olav Duun, Sigrid Undset och andra. Mobergforskaren Magnus von Platen tar fasta på Mobergs fascination inför Reymonts *Bönderna*, men konstaterar samtidigt i all korthet: »Det är emellertid svårt att i polackens breda skildring finna något, som direkt leder tanken till *Raskens*. [...] Reymont har på sin höjd lockat fram ursprungliga egenskaper hos den unge författaren.»⁸ Så enkelt har det nog inte varit. För var och en som läser de båda romanerna noggrant, dessutom med vetskapen om att *Raskens* kom ut 1927, alltså bara tre år efter att *Bönderna* förelåg i svensk översättning, måste de påfallande likheterna mellan böckerna vara uppenbara.

Innehållet och handlingen i *Raskens* torde vara välbekanta för den svenske läsaren. Också Reymonts *Bönderna* utspelas i en liknande miljö. I handlingens centrum står Borynas gård, som ägs av byns rikaste bonde och enväldshärskare, änkemannen Maciej Boryna. Närmast sextio år gammal gifter han om sig med en ung varmblodig kvinna vid namn Jagna. Själv är Jagna dock djupt förälskad i och passionerat älskad av Borynas son Antek, som sedan ett par år tillbaka är gift med Hanka. Kring detta kärleksdrama knyts i stort sett alla händelsestrådar.

Samtidigt vimlar det i boken av bifigurer och episoder som tillsammans med de »stora» scenerna gör den till en rik och nyanserad skildring av livet i en polsk by vid sekelskiftet.

I *Bönderna* hotas äktenskapet mellan den unge bonden Antek och hans inte fullt så attraktiva, men mycket lojala hustru Hanka ständigt av byns unga och granna *femme fatale* Jagna. I *Raskens* kretsar handlingen kring den tappra bondesoldaten Rask och hans trogna och goda hustru Ida. Men där finns också Raskens före detta älskarinna, den vackra, men lättfotade Nergårds-Anna. Det är värt att jämföra dessa något schablonmässigt uppbyggda figurer med varandra.

Både Rasken och Antek hör till de ståtligaste bland de unga männen i respektive by. Båda drar de till sig kvinnornas blickar: Antek »lång och rak, smal om midjan och bred över skuldror» (B; 2:63)⁹ och Rasken »bred över både skuldror och rygg» (R; 11)¹⁰ samt »lång, smärt och rak som en ungtall» (R; 86). De är också lika i andra avseenden: deras hetsiga sinnelag ställer många gånger till förtret för dem, de är vana att spela en ledande roll bland sina kamrater, de är envisa, tjurskalliga, inte sällan högdragna, håftiga, temperamentsfulla, men också för det mesta beredda att ge efter för sina inre röster, sina instinkter. Alla dessa egenskaper kommer fram många gånger, så t.ex. i den i båda romanerna sensuellt framställda dansscenen, när de äntligen håller sina tankars och begärs objekt i armarna: i *Bönderna* dansar Antek med sin vackra styvmor Jagna, nyligen lagligt vigd vid den 60 år gamle Boryna. Antek är fullt medveten om att hon hör till en annan (att det var hans egen far gjorde inte saken bättre), men han föredrar att glömma det: »Det hade bara behövts att han fått känna henne nära sig, fått trycka henne intill sig, för att han skulle mista sans och besinning alldeles. [...] Han glömde människorna och hela världen, blodet började brusa inom honom, en obetvinglig trotskraft ville spränga hans bröst.» (B; 2:170). På samma sätt är det i *Raskens*: under dansen med Anna var Rasken liksom Antek medveten om Annas följeslagare – i det fallet kyrkvärdens Edvard – »men han såg inget mer, hörde inget mer. Han hade blott ögon för flickan han höll i famnen. [...] Han blev så yr i huvudet, att han knappt kunde hålla sig på benen.» (R; 22). I båda romanerna blir Antek och Rasken tvungna

att slåss för föremålen för sin åtrå, med det resultatet att Rasken vinner slaget genom att slutligen dänga sin rival i marken, medan Antek kastar motståndaren i floden. Under liknande omständigheter förenar de sig också med sina käraste: Rasken följer Anna till en lada med nyslaget hö, Antek i sin tur möter Jagna i en halmdös.

Kärleksvänder liksom beskrivningar av andra känsloutbrott har sin givna plats i bägge romanerna: Antek förtärs inte bara av den förbjudna kärleken utan också av det intensiva hatet till sin far, som förutom att han vägrar skriva över jorden på honom, dessutom gift sig med den av så många åtrådda Jagna. Rasken har inte längre någon far, men hittar sin ärkefiende i Oskar, av vilken han har »stulit» Ida. Detta förlåter Oskar aldrig och deras fiendskap blir anledningen till många tråkiga händelser. Utöver detta hatar Oskar intensivt – i likhet med Antek – också sin egen far, för att han vägrade honom gården.

Varken Antek eller Rasken har från början någon egen jord, båda två tjänar som drängar: den ene hos sin far, den andre hos sin husbonde. Båda gör också uppror och är tvunga att under dramatiska omständigheter lämna gården. Lite senare ändras situationen drastiskt: efter faderns död är det Antek som blir byns förste bonde, medan Rasken mot all förmodan får ett soldattorp. I samband med detta kan man bevittna en märkbar metamorfos vad gäller deras karaktärsdrag: från att ha varit bråkiiga, uppstudsiga och opålitliga ynglingar blir de nu ansvarsfulla och målmedvetna brukare av jorden. Ty just jorden är det käraste och dyrbaraste de nu har och ingen ansträngning verkar för svår, om den bara kan leda till större skördar eller andra förbättringar. Förändringen innebär dock inte, att de också skulle ha blivit dygdemönster vad moralen beträffar, ty båda två faller för sina forna älskarinnor så fort tillfälle ges. Sedan drabbas de av samvetsqual och ånger: » – Jag bär mig då åt som ett nöt. Herregud, vad ett kvinnfolk kan göra med en!» (B; 4:166), låter Raymont Antek reflektera. »Det var med en underlig skamkänsla han vänder åter hem. Han kunde inte förlåta sig vad som hänt, det gnagde och pinade honom» (B; 4:166). Också Rasken rannsakar i en inre monolog sitt hjärta och kommer fram till samma slutsats: »Det var rent förbannat, att en människa skulle

vara så svag [...]. Att han inte skulle kunna stå emot det där kvinnfolket» som »hade en sådan makt över honom» (R; 332). Liksom Antek blev också Rasken »skamsen, äckelfylld, olustig och slagen av samvete efteråt» (R; 332). Båda två är måna om sitt rykte bland bybefolkningen och rädda för att förlora sitt anseende: »Det är synd och skam!», säger Antek, »Vad skulle folk säga! Jag har ju barn och sitter på egen gård. Det måste bli slut!» (B; 4:167). På ett liknande sätt bannar Rasken sig själv: »Ja, bara uselhet var det med honom [...] fast han [...] satt med ett bra torp nu och hade anseende bland folk och gott beröm om sig på alla vis! [...] Han måste vända om [...]» (R; 333).

Men det är trots allt jorden som upptar det mesta av deras tankar och styr deras liv. När Antek slutligen ska välja mellan att hjälpa Jagna, som för sin skörlevnads skull ska piskas och utvisas från byn, och att behålla sin ställning som den av alla respekterade storbonden, tvekar han inte. Hellre offerar han Jagna än han släpper gården ur händerna: »Allting måste gå efter ordning. En måste plöja för att kunna så, en måste så för att få skörda, och vad som är i vägen måste en slänga undan som ogräs, talade inom honom en sträng, uråldrig stämning [...]» (B; 4:326). Som vi ser vinner bonden och jordägaren över den romantiske älskaren. Rasken betalar ett ännu högre pris: en mycket kall vinternatt skänker han sina stövlar åt en försupen och fattig kamrat. Denna humanitära handling resulterar för hans egen del i en förfusen fot. Efter att ha fått kallbrand i benet vägrar han att gå med på en amputation som skulle ha kunnat rädda hans liv. Varför? Jo, därför att med ett träben skulle han ha varit tvungen att lämna gården och det är mer än han ens kan föreställa sig: »Och nu när de arbetat upp det så mycket, förbättrat och odlat och allt – skulle de släppa det ifrån sig då? [...] inte skulle han låta någon annan gå och skörda, där han grävt och hackat och svettats för varenda fotsbredd odlad jord!» (R; 363).

»Kallbrandsmotivet» förekommer också i *Bönderna*, där en dräng vid namnet Jakob skjuts i benet under en tjuvjakt, för att sedan få kallbrand och dö. I båda böckerna blir kallbranden alltså resultatet av vederbörandes slarv och rädsla för sjukhus, för både Jakob och Rasken hyser den misstänksamhet mot sjukhus som förr ofta präglade lantbornas medvetande. På

sjukhuset »skär de sönder en levande [...] då vill jag hellre ligga och dö här» (B; 1:286) säger Jakob i likhet med Rasken som ens vägrade »höra talas om lasarettet, när han hört att man även där ville åt benet» och där »man fick brått att ta livet av folk» (R; 362–3). Nära varann ligger också beskrivningarna av den smärta som det sjuka benet förorsakar: för Jakob, kändes det »som om det hällts eld i såret» (B; 1:279) varpå han »vrålade som ett djur på slaktbänken» (B; 1:285); för Rasken »som om man satt glödande järn rakt igenom hans kropp» (R; 364) och »han låg och vrålade som ett kreatur» (R; 364).

Anteks och Raskens äkta hälfter, Hanka och Ida, har båda ett ganska alldagligt utseende, men är i allt goda, ärliga, trogna, lojala och tillgivna sina oberäkneliga män. Båda har av sina respektive författare tilldelats rollen som den goda dottern: Hanka tar hand om sin gamle sjuke och fattige far, Ida om sin gamla, rörelsehindrade, på svältgränsen levande mor. Anteks och Raskens hustrur är dessutom oerhört arbetsamma och sega, på gränsen till självutplåning. Under sina makars frånvaro tar de på ett fördömligt sätt hand om både gården och jorden, särskilt med tanke på att båda två dessutom är högggravida! Bybefolkningen i respektive by, där varken Hanka eller Ida till en början står speciellt högt i den sociala rangordningen, förstår att uppskatta deras slit: »ett kavat kvinnfolk det där» (B; 4:97) säger man om Hanka, medan Ida beskrivs som »don till fruntimmer» (R; 238). Hanka och Ida har ännu ett karaktärsdrag gemensamt: stolheten, som inte tillåter dem att visa sitt lidande för omgivningen. Väl medvetna om skvallret runtomkring sig, vägrar de att bidra till detta genom att beklaga sig över sitt öde, hellre gråter de ut sin plåga och sin övergivenhetskänsla hos kon i ladan: Hanka »lutade [...] sig mot krubban och snyftade sakta, men då den rödbrokiga började nosa och slicka henne i ansiktet och på ryggen brast hon ut i högljudd jämmer ...» (B; 2:19). Efter ett gräl med Rasken springer Ida bort och först efter en lång stunds sökande hittar han henne i ladan: »Hon stod i båset hos Rosa och höll kon om halsen, och hon snyftade ännu, så att hon hicka- de långt nere i halsen efter det» (R; 163).

På ett liknande sätt reagerar de också inför sina makars otrohet: »Långsamt och med tunga steg vände hon [Hanka] hemåt, det var knappt

att hon fick fötterna från marken» (B; 2:46–7), »det var stört omöjligt! Hade hustru och barn och glömde allt för den dårs skull ...» (B; 2:207); Ida »gick sakta, det var som om hennes fötter plötsligt hade blivit tyngre att lyfta än vanligt» (R; 328), »det var för gruvligt och grämligt att tänka sig, att Rasken höll sig till ett annat fruntimmer!» (R; 335). De bedragna kvinnorna blir ännu mer inneslutna, tystlåtna, låtsas ovetande inför skvallerlystna grannfruar. De jämför sig själva med sina rivaler och konstaterar nyktert sin egen underlägsenhet vad beträffar de fysiska företrädena: »Hon har inga bekymmer, äter och sover och föder inga barn, så det är klart hon skall vara vacker» (B; 3:40–41), säger Hanka om Jagna, »vad är jag mot en sån där slätslickad, välfödd, smilande katta – jag, mitt skrälle, bara skinn och ben!» (B; 2:48). Hon tröstar sig dock med att det ju är hon själv som är »lagvigd vid honom och mor till hans barn» (B; 4:93). Idas funderingar går i samma riktning: »Anna hade förstås finare skinn än hon och mera hull på benknotorna också, för hon hade alltid velat lata sig och må gott. Ja, hon, Ida, var ett gammalt fult gumskrälle vid det här laget [...] men hade hon varit god nog åt Rasken i trettio år, så kunde hon vara det till döddagar!» (R; 335). För sin otrohet straffas makarna med hårda och ironiska ord, men i övrigt väljer kvinnorna att lida i tysthet: »Nej, det var bara att hålla ut och inte släppa taget [...] och inte gav hon sig till pris åt folks medömkan eller hå» (B; 2:207), bestämmer sig Hanka. Samma sorts beslut fattar Ida: »hon måste låtsas som om hon ingenting visste. [...] Hon kunde inte stå ut med om någon tyckte synd om henne på det viset» (R; 336). Så fort ödet vänder och Antek respektive Rasken behöver sina hustrurs stöd, finner de trots allt att deras lojalitet är lika obrottslig som alltid.

Både Hanka och Ida söker tröst i sin religiösa tro. De känner inre styrka efter att ha bett eller varit i kyrkan. Det är de tio buden som bestämmer deras moralkodex och utifrån sin tro ifrågasätter de aldrig Guds dom. Allt ser de som prövningar: både när makarna löper amok och när de yttre omständigheterna försvårar det dagliga slitet. Även om kärleken till de äkta männen är deras största drivkraft, gör deras praktiska intelligens, livsenergi, företagsamhet och bondska slughet dem jämbördiga med karlarna. Så här skrev Fredrik Böök i sin essä om *Bönderna*: »I

Anteks hårdt pröfvade hustru, den utsvultna och förrådada Anna,¹¹ har Reymont tecknat en kvinnofigur, som symboliserar något af det starkaste och bästa i folket. Hon är icke utrustad med någon helgongloria, och det har hon icke heller någon rätt till, men hon är en vilja och en själ».¹² Dessa ord gäller fullt ut även för Mobergs Ida.

Och så sista paret i detta dubbeldrama: Jagna, »lång [...] och så grann» (B; 1:83), som »övergånste alla i fågring, klädsel, hållning och [...] glansen i sina blåa ögon» (B; 2:168) samt Nergårds-Anna, »lång och smärt», »den grannaste av flickorna» med ögon som »hade blåklintens färg och spelade och glänste» (R; 20). Båda två är åtrådada av alla pojkar, båda är dock kända för sin ombytthet. I motsats till Hanka och Ida är varken Jagna eller Anna några goda husmödrar: bortskämda hemifrån (båda står från början ganska högt upp på byns ranglista när det gäller ett bra gifte, inte bara på grund av utseendet, utan också med tanke på sina väl tilltagna hemgifter) bryr de sig inte om pengar, är slösaktiga och faller till föga för ytligt glitter. När Jagna överväger om hon ska samtycka till ett gifte med den så mycket äldre änkemannen Boryna, tänker hon t. ex. först och främst på de åtta korallband som han hade lovat henne. Anna å sin sida säljer sig till Skara-Knallen för ett vackert tygstycke, byter karlar, föder oäkta barn och till och med stjälar. Både hon och Jagna är karaktärsmissigt sett svaga, omogna och oansvariga, båda två bedrar inte bara sina äkta män utan också sina älskare. Båda hör till de ensamma och utstötta, deras leverne väcker ont blod: »vem är skyldig inför både Gud och människor om inte den där slynan Jagna?» (B; 2:265), säger kvinnorna, »En sån där borde en driva ut ur byn med högafflarna, som en häxa» (B; 263). Liknande epitet tillkommer Anna: »en sådan dyngskopa» (R; 374), kallas hon, man »skulle vilja spotta henne mitt i synen. Bättre var då inte den horan värd» (R; 336). Även deras egna »trogna» älskare, Antek och Rasken, fäller föga smickrande kommentarer, efter att ha ertappat sina käraste så gott som på bar gärning: »Somliga är som hyndor, vem som visslar, så kommer de rännande» (B; 4:242), konstaterar Antek bittert medan Rasken kallar Anna för »Den förbaskade konan» och sig själv för »en stor toker, som tytt sig till en sådan!» (R; 353).

Ändå är Jagnas öde när allt kommer omkring oerhört mycket mer tragiskt än Nergårds-Annas: efter att hon gett sig åt byäldsten och blivit kär i och försökt – mer eller mindre omedvetet – förföra en blivande präst, blir hon utpiskad ur byn. Man måste ha klart för sig de reella skillnaderna mellan den dåvarande polska och svenska sociala byverkligheten: Anna, som är olycklig i sitt äktenskap, kan faktiskt skiljas, vilket hon också gör. Det kan emellertid inte Jagna, instängd i den strängt katolska byn och för alltid bunden till sin oälskade gamle make. Därför väcker Jagnas handlingar, som i allt är jämförbara med Annas, så mycket mer hat och vrede, och därför får det polska byfolkets hat sitt utlopp på detta urgamla, primitiva sätt.¹³

Det är lätt att hitta ytterligare paralleller på personskildringens område. T. ex. i den gamle husbonden Boryna och den gamle Elias som båda i hög grad är representanter för den »gamla stammen»: sega, hårda och hänsynslösa. Båda vägrar in i det sista att släppa greppet om jorden och skifta ut gården till sina söner. Så stupar de också båda så att säga på sin post: den sjuke Boryna går ut i natten för att så för sista gången och möter döden när han faller på åkern: »jorden grep honom om benen, säden snärjde honom, plogfårorna höllo honom fast» (B; 3:401). Den över sjuttio år gamle Elias dör plötsligt av slaganfall och »Hans ord blevo sanade: Han tog inte av sig tröjan, förrän han lade sig» (R; 157). Bland bifigurerna finns också bråkmakaren Mateusz som har sin motsvarighet i Raskens försupne kumpan Klang – beskrivningen av den förre passar lika mycket till den senare: »[Mateusz] tyckte [...] bäst om att hänga efter flickor och andras hustrur. [...] alla sina slantar söp han upp och spenderade eller lånade bort» (B; 1:153). Eller varför inte nämna den elaka skvallerkärningen och intrigmaker-skan, änkan Jagustinka, som möter sin svenska jämlike i Bergströmskan, också hon änka till ståndet. Reymonts Jagustinka, som »tog alla tillfällen i akt att tussa ihop folk och var skadeglad, då det lyckades. Man vågade inte mota av henne av fruktan för hennes tunga» (B; 2:193), var av samma skrot och korn som Mobergs Bergströmska: »Inte kunde man säga ett halvt ord om en människa, utan att hon skulle bära fram det till den omtalade med detsamma. Det var bäst att hålla sig på sin kant med henne» (R; 303).

De litterära gestalterna i de båda romanerna karakteriseras i hög grad av vissa typiska drag, som inte sällan gränsar till det klichéartade. Det har sin förklaring i att den individuella prägeln hos båda författarna är underordnad ett större strukturellt perspektiv, där människokaraktererna formas av de till naturen bundna levnadsomständigheterna och där det sociala mönstret – både i det polska och det svenska bysamhället – är underkastat en sträng hierarkisk ordning. Strukturellt sett är det framför allt ägandet, besittandet av gård och grund, som är den faktor de båda författarna utgår från vid skapandet av persongalleriet. Jordan är det viktigaste elementet. Det både formar och ändrar dessa människors psyke. Den tidigare nämnda metamorfosen i Anteks och Raskens personligheter efter att de blivit brukare av jorden är ett bra exempel på detta. I just poängteringen av ägandeförhållandena kan man antagligen finna förklaringen till de ibland rent förbluffande överensstämmelserna mellan *Bönderna och Raskens*.

En annan avgörande faktor vid skildringen av romangestalterna är att alla personer inte bara är bundna till jorden och naturen, utan själva också utgör en del av den. Det är ju naturen som bestämmer rytmen i deras liv, vilket framkommer särskilt tydligt hos Reymont där handlingen löper under ett års fyra årstider. Varje årstid präglas av återkommande händelser som potatisplockning på hösten, förberedelser inför julhelgen (grisslakt, korvstoppning etc.) på vintern, plöjning och sådd på våren och skörden på sommaren. Alla dessa göromål förekommer också hos Moberg, där handlingen ju omfattar mer än trettio år, med det för båda författarna karaktäristiska etnografiska detaljmyllret: beskrivningar av klädsel, redskap etc. och påverkar givetvis framställningen av de litterära gestalternas sociala liv, vilket är naturligt med tanke på att båda böckerna är bonderomaner. I den genre som allmogeskildring utgör är vissa klichéer och narrativa tablåer svåra att undvika just därför att, som en av de dåtida svenska recensenterna skrev om *Bönderna*, det »handlar om den eviga jorden och den urgamle bonden», och om »naturlivets och driftens hedendom».¹⁴

Det är inte min avsikt att göra någon ingående stilistisk och/eller semantisk analys av romanerna utan att påvisa gemensamma beröringspunkter och skillnader även på andra plan än personskildringens. Sådana hittar man t. ex. på

den narrativa nivån. Reymonts tolv månaders-schema, som är romanens strukturella bas, har en dubbelfunktion: först och främst utgör det en ram för en bred målning av ett litet samhälls liv. Samtidigt understryker det dock människans tillhörighet till naturen och ger författaren möjlighet till ett slags överblick, där detta specifika »mikrokosmos» på samma gång är universellt. Här utgör byn Lipce både den bakgrund, mot vilken händelserna utspelas och – under andra omständigheter – också huvudobjektet för händelseförloppet. I *Raskens* däremot koncentreras handlingen till en enda familj, vars liv läsaren får följa under loppet av ett par decennier. Allt som händer ser vi just ur denna familjs synvinkel. På detta sätt får byn Momåla i Mobergs bok främst en bakgrundsgivande funktion till familjen Rasks upplevelser.

Det Reymontska ettårsperspektivet gör också att boken inte har någon riktig avslutning: handlingens utveckling lämnar en »öppning» för läsarens spekulationer och gissningar. Hos Moberg är de narrativa gränserna klara, fast nog märker man nybörjarbrister i struktureringen av helheten, inte minst i andra delen av boken. Som läsare får man nämligen upplysningar om namn och karaktärsdrag vad gäller *Raskens* och Idas första fem och sistkomna nionde barn, däremot undrar man förvånat vad det sjätte, sjunde och åttonde barnet hette och vart det tog vägen. Det öppna Reymontska romanslutet har ingen motsvarighet i *Raskens* genom att Moberg – något oförmodat – låter Rasken dö i kallbrand.

Berättaren i *Bönderna* och *Raskens* är mycket väl insatt i den lantliga miljön, dessutom är han djupt engagerad i alla händelser och förvecklingar. Samtidigt äger han en förmåga att se allt det beskrivna också såsom objekt, från ett helt annat, »icke-bondskt» perspektiv. Rent tekniskt kan vi både i *Bönderna* och i *Raskens* urskilja två slags berättare.¹⁵ Jag har valt att kalla den ena, som stundvis anlägger ett bredare perspektiv på sina beskrivningar, för *den kommenterande iakttagaren* och den andre, som föredrar att se saker och ting med bybornas ögon, för *den folkliga berättaren*. Medan den *folkliga berättaren* självklart använder sig av ett språk som är typiskt för de personer som talar det till vardags, betyder detta emellertid inte att *den kommenterande iakttagaren* bryter helt och hål-

let mot denna språkliga stil. Tvärtom: många är de narrativa ställen i romanerna som innehåller jämförelser och metaforer hämtade direkt från det lantliga livets realiteter.

Det direkta och indirekta talet flyter ofta in i varandra, vilket är särskilt markant när huvudpersonerna för sina inre monologer. Så är t. ex. fallet när Antek iakttar en flock kvittrande sparvar som får syn på en rovfågel: »Men så tystnade de med ens och blevo orörliga, höken kretsade på nytt och så lågt att hans skugga strök över åkern. Jag tror han tystade mun på er, era grål-månsar! Ackurat likadant är det med folk. Med hot kommer man längre än med böner, tänkte han» (B; 4:123). Detta slag av jämförelser mellan människans och djurens värld (och tvärtom) är vanliga både i *Bönderna* och i *Raskens*. En liknande scen har vi också i den sistnämnda boken, där Ida, som under en och samma dag blev utsatt för två stölder (en hög tog hennes bästa värphöna och en tjuv stal hennes portmonnä) jämför dem med varandra: »Två tjuvar hade hälsat på torpet i dag, och av de båda var människan den uslaste. Höken måste väl ta höns för att få mat, men *den mänskliga strykaren* kunde väl arbeta och få födan på ärligt vis!» (R; 243). Som exemplen visar är gränserna mellan de två narrationstyperna (direkt och indirekt tal) inte alltid helt klara, något som är utmärkande för båda romanerna. Den ena eller andra berättaren kan också lätt ta över – *den kommenterande iakttagaren* träder exempelvis oftast fram när det krävs en utförligare beskrivning av situationen och/eller personerna.

Jag citerar två längre textstycken från *Bönderna* och *Raskens*, där man tydligt kan se just detta litterära grepp. Det gäller två episoder som situationsmässigt liknar varandra påtagligt: i det första citatet, hämtat ur *Bönderna*, börjar folk just samlas in för »spinnaftonen», där man hoppas kunna »språka en stund med hyggliga grannar» (B; 2:224). I det andra anländer gäster till en s. k. »spending», med vars hjälp de nyblivna soldaterna Rask och Klang »bjödo in sig bland sina kamrater inom korpalskapet» (R; 63):

Först som vanligt kom Wachnikowa med ett par nävar ull i förklädet och några reservspolar under armen. Därefter kom Golembowa, Mateusz' mor, med ättiksurt ansikte och ombunden kind, evinnerligt klagande och gnällande, efter henne uppenbarade sig Walentowa, just lik en kacklande och pösig höna,

efter henne Sikorzyna, lång och smal som en sopkvast, en riktig sladderstina för resten och värsta tråtkärningen i hela byn, efter henne Ploszkowa, rund som en tunna, röd i synen, alltid pyntad och fin och inte måttligt dryg av sig, flinkare i målföret än någon annan men allmänt illa omtyckt. Tätt i hälarerna på henne slank Balcerkowa in, liten och torr och visnen och mörk i minen, en väldig processmakerska, som låg i strid med halva byn och för till tinget en gång i månaden. Efter dem stegade Kobusowa in, objuden men inte mindre säker för det, en avundsjuk och skvallrig en, skydd som pesten av alla sina grannar. Andtruten och pustande kom också snedmynta Grzelas supiga käring, en ren otäcka till att gyckla över folk och ställa till förtret på andra, och näst efter kom gumman Sochowa, hon som var mor till Klembs måg, en stillsam och gudlig en, jämte Dominikowa den trånaste i kyrkan. Det kom ännu andra, som det är rakt igenting att säga om, för de voro varandra lika som gässen i flocken, omöjliga att skilja åt på annat än kläderna. (B; 2:225).

Och så här låter det när Raskens och Klangs kamrater anländer till soldattorpet:

Korpral Hell var förste man i torpet, och han var också den förnämste gästen, eftersom han stod för korpralskapet och var förman för de andra. [...] Så kom hela långa raden av soldater, tillhörande sjätte korpralskapet vid Konga kompani. Det var resliga, välvuxna karlar nästan allesammans [...]. Äldst var 130 Jarl, lätt igenkänlig på de långa polisongerna, som räckte nästan ända ned till svängremmen. [...] så var det 118 Kula, som i likhet med Sven Duva hade dåligt huvud och gott hjärta och följaktligen var ett driftföremål för de andra; 119 Käck, minst till växten inom korpralskapet, men stöddig nog ändå – han hade ett elakt brännvinshumör med riktiga utbrott av illvett, så att han inte visste vad han gjorde; 120 Ferm, en seg karl, som trälade borta och hemma bittida och sent [...]; 121 Frejd, en känd spektakelmakare, påhittig som få, rolig som ingen, full med skålmaktighet för jämnan och därför gärna sedd i sällskap; 122 Thor, kvinnokarlen vid kompaniet – han var i medelåldern och gift, men ändock så svår efter andras fruntimmer, att han skyldes för att ha gökungar här och där; 128 Järn, hård som metallen, vars namn han fått, vresig som en masurbjörk, okänslig för strapatser, men kär i flaskan, som gav ruset; 129 Ask, 126 Blid, 127 Klein och allt vad de nu hette dessa tjugofem knektar, som tillsammans med korpralen och de båda värdarna bildade ett korpralskap (R; 67).

Det är knappast möjligt att förbise överensstämmelserna mellan de ovan citerade utdragen, där berättarens iakttagelseförmåga åtföljer kännedomen om respektive bys seder och bruk. Dessa båda beskrivningar innehåller många stilistiska paralleller: utom själva uppräknningen av de anländande personerna (där det rytmiska schemat iaktas konsekvent genom hela stycket), får läsaren veta inte bara deras namn och

iögonfallande drag i utseendet, utan också de för varje person mest typiska karaktärsegenskaperna. Dessutom är själva språket stilerat: i båda fallen har vi att göra med talspråk, som utan att knytas direkt till någon av de beskrivna personerna inte på något vis strider mot deras sätt att tänka och tala: jämförelserna vid beskrivningen av kvinnorna i *Bönderna* är hämtade ur deras eget ordförråd: *likt en kacklande och pösig höna; lång och smal som en sopkvast; rund som en tunna; de voro varandra lika som gässen i flocken*. Också hos Moberg består ordvalet mest av ord och uttryck som utmärker ett härdat soldatspråk: *elakt brännvinshumör; en känd spektakelmakare; svår efter andras fruntimmer; hård som metallen, vresig som en masurbjörk, okänslig för strapatser, men kär i flaskan, som gav ruset*. Här möts alltså den kommenterande iakttagaren och den folkliga berättaren.

Likheter mellan Reymonts och Mobergs beskrivning är också slående, särskilt i den fortsatta redogörelsen av hur sammankomsterna förlöper: i början av den polska spinnaftonen »pratade man lågmält sinsemellan, och sorlet var så dämpat att spolarna hördes snurra» men snart släpper blygheten, »så att det var ett fnitterande och skrattande utan all ända» (B; 2:226). Ungefär så gick det också till på soldattorpet: »Ännu så länge var man trög i tungorna och satt och letade efter orden» men inom kort blev det »sorl och surr. Samspråket flöt livligare; det utbytte bäckens tröga lopp mot åns jämna porlande, som sedan steg högre och högre under brännvinsflödet, tills det nådde fallets brus» (R; 68).

Ett liknande exempel finner man vid skildringen av de polska och svenska lantbornas »söndagsnöje» – samvaron på kyrkbacken. Så här låter det i *Bönderna*: »Efter gudstjänsten spred sig folket på kyrkogården [...] och språkade om varjehanda, som sed är efter mässan om söndagarna. [...] Förvisso voro de allesammans bekanta och släkt och från samma by och bodde kanske om staket med varandra, men alltid är det nöjsamt att språkas vid litet på kyrkbacken» (B; 1:83). Bland kyrkbesökarna befann sig också Jagna – »så grann i dag, att pojarna inte kunde ta sina ögon från henne [...]. Fagrare i ansiktet och finare var ingen herrskapsfröken» (B; 1:83). En snarlik scen, med exakt samma motiv, återger Moberg på följande sätt: »Efter gudstjänsten stannade folket kvar en god stund ute på kyrk-

backen. Nu skulle man tala om nyheter och få sådana igen» (R; 87). Liksom Jagna hade också hennes svenska motsvarighet, Nergårds-Anna, dagen till ära »fina kläder och var lika grann som vanligt, säkert var hon en av de grannaste flickorna i socknen» (R; 87).

Här har vi igen ett stycke av liknande karaktär som det föregående, med iögonfallande semantiska och stilistiska paralleller. Är det männe ännu en tillfällighet? Eller mer eller mindre omedveten påverkan från en liknande roman inom samma genre? Naturligtvis inbjuder handlingen, genom sin förankring i en analog miljö, till gemensamma motiv och människorna är ju, trots skild etnisk bakgrund, lika varandra i många avseenden. Beskrivningar av folksamlingar på landet, hemma hos någon eller på kyrkbacken, kan man säkert hitta i litteraturen i många andra länder. De sociala regler som Reymonts och Mobergs gestalter anpassar sina liv till skulle nog kunna gälla på många andra håll också. Det mest intressanta i det här sammanhanget är dock den *frekvens* med vilken de hittills presenterade parallellerna, vare sig det nu gäller personer eller handling, förekommer i de två romanerna. Till detta kommer å ena sidan den uppenbara likheten i de stilistiska och grammatikaliska sammanträffandena (i många av de här valda citaten har vi faktiskt att göra med liknande eller t. o. m. helt lika ordval) och å andra sidan också likheten i den semantiska strukturen.

Här sätter jag punkt för genomgången av överensstämmelser mellan *Bönderna* och *Raskens* och knyter i stället an till början av mitt resonemang. Som anförts ovan finner Magnus von Platen det svårt att i *Bönderna* hitta något som direkt för tankarna till *Raskens*,¹⁶ men han tar samtidigt upp episoder ur andra gamla berättelser, som kan tänkas ha utgjort stoff för handlingsförloppet i Mobergs verk.¹⁷ Också Sigvard Mårtensson noterar i sin omfattande Mobergsbiografi¹⁸ *Bönderna* enbart i förbigående, medan andra Mobergsforskare, bl. a. Gunnar Eidevall,¹⁹ helt och hållet hoppar över den polska tetralogin. Man söker källorna först och främst inom den svenska litterära traditionen samt naturligtvis i Mobergs uppväxttid och erfarenheter.

Den polske litteraturteoretikern och historikern, Kazimierz Wyka, skriver i sitt arbete om

Reymonts författarskap,²⁰ att det finns författare utan biografi, vars verk talar för sig själva, samtidigt som det finns andra konstnärer vars verk inte kan bli riktigt förstådda utan kännedom om deras liv. Men – fortsätter Wyka – det finns också kreativa personligheter, vars verk och upplevelser påverkats av bakomliggande biografiska fakta till den grad, att vederbörandes konstnärliga arbeten p. g. a. detta får en extra dimension.²¹ Till den sistnämnda författar- och konstnärskategorin räknade han just Reymont. Till denna kategori skulle jag också vilja räkna Vilhelm Moberg. Liksom Reymont växte ju Moberg upp på landsbygden vilket senare gav bakgrunden till de flesta av hans romaner. Som Moberg själv säger, är *Raskens* »[...] grundad på vad jag som liten pojke fick höra på julkalasen när traktens alla knektar var samlade hemma i stugan och söp och berättade historier [...]». Och så har ju far berättat mig åtskilligt om *sin* barndom på det soldattorp där *han* var född.²² Till saken hör också att både Reymont och Moberg var autodidakter som också prövade på andra sysselsättningar innan de på heltid ägnade sig åt skrivandet.

Detta innebär inte att man inte kan läsa *Raskens* utan att hela tiden åberopa biografiska fakta ur författarens liv. Det är snarare så att denna specifika bakgrund ger Mobergs verk en särskild prägel, just denna extra dimension, som man som läsare inte kan undgå att bli påverkad av. Som läsare av utländskt ursprung blir man dessutom fascinerad av Mobergs raka, stundvis stränga moraliska hållning som inte ger rum för den minsta sentimentalitet i folkskildringen. Detta till trots är gestalterna i romanen inte alls kallt och objektivt iakttagna utifrån, utan skildrade på ett sätt som vittnar inte bara om äkta miljökännedom, utan också om ett djupt engagemang och samhörighet med denna miljö. Först och främst häri ligger *Raskens* styrka. Jag instämmer helt i vad Gunnar Eidevall skriver: »Den identifiering som Moberg upplever med sina romangestalter, i *Raskens* liksom i sina senare romaner, har av några setts som en svaghet. Snarare är denna inlevelseförmåga hans styrka som författare och en bidragande orsak till att hans böcker läses och älskas av så många.»²³ De självbiografiska inslagen i *Raskens* är naturligtvis odiskutabla – ingen kan ju ta ifrån Moberg hans egna, i romanen omvandlade livsupplevelser. Vad man däremot kan

göra är att iaktta hur Moberg som författare använder sig av annat bakgrundsmaterial.

För att nu återgå till huvudfrågan om de konstnärliga parallellerna mellan Mobergs debutverk och det polska bondeepoet, skulle jag vilja ta upp det kulturella och litterära sammanhang som utgjorde bakgrunden för verkets reception utanför Polens gränser. Även om man i dagens Sverige knappast vet vem Reymont var och vad han skrivit, får man dock inte glömma den betydelse han hade för läsarna för över sextio år sedan. Efter att Fredrik Böök introducerat²⁴ Reymont föreslogs han 1918 som Nobelpriskandidat.²⁵ Den 27 maj 1924 skrev Adolf Stender-Petersen (en av nordisk slavistikens främsta representanter) till den polske diplomaten Alfred Wysocki, som då tjänstgjorde i Stockholm, om den svenska kritikerkårens mycket positiva inställning till Reymont.²⁶ Också den då på svenska nyutkomna sista delen av *Bönderna* fick ett gott mottagande. Kort därefter fattade Nobelpriskommittén beslutet att tilldela dess författare denna stora litterära utmärkelse. Om detta skrev Kommitténs ordförande²⁷ till Wysocki, i ett brev från den 18 november 1824: »Mon cher Envoyé! Étant parti visiter et consacrer un sanctuaire dans le Nord de mon diocèse immédiatement après l'importante session de l'Académie, j'ai l'honneur de féliciter Votre Excellence du prix Nobel décerné à votre éminent compatriote Ladislav Reymont [...]. Je fais mes vœux les plus sincères pour le rétablissement de la santé de votre compatriote si intéressant et si sérieux dans son art [...].»²⁸

Allt detta fick naturligtvis återklang i massmedia, där man inte tvekade att berömma Reymont och hans stora författartalang. Fredrik Böök påstod i *Svenska Dagbladet* att Reymont i *Bönderna* till och med var överlägsen Zola i *La Terre*, ty »[...] den polske diktaren har fått in en helt annan storhet över sin värld, och trots alla grova och frånstötande detaljer når han gång på gång den rena poesin».²⁹ Böök berättar om Reymonts arbete på en skildring av de polska böndernas emigration till och liv i Amerika och han uttrycker förhoppningen att Nobelpriset ske ge denne »[...] tillfälle att under gynnsammare förhållanden avsluta detta krävande arbete».³⁰ Också andra tidningar – *Stockholms Dagblad* och *Dagens Nyheter* – hyllade Reymont utan förbehåll. I den förra jämför man Reymont med Homeros,³¹ i den senare drar

man paralleller till Hamsuns *Markens grøde* och lovordar verkets universalitet, som »[...] motsvarar den föreskrivna idealistiska Nobelska andan».³²

Det polska bondeepoet lästes och uppskattades, inte bara i Sverige, utan också långt utöver Skandinaviens gränser. Jag vill nämna en bok som i likhet med Mobergs *Raskens* visar tydliga paralleller med Reymonts epos: den danske författaren Hans Kirks roman *Fiskerne*. Boken skrevs 1928 och har idag hunnit bli något av en dansk klassiker. Den behandlar ett tema liknande det i Reymonts och Mobergs romaner: det strävsamma och hårda livet för fiskarbönderna i en dansk kustby. Med ett engagemang och en objektivitet som man känner igen från Reymont och Moberg beskriver Kirk sina romanhjältar. Han försöker varken döma eller förmana, utan förklarar snarare deras beteenden utifrån de stränga livsvillkor de ständigt är underkastade. Den danske litteraturvetaren Fredrik Julius Billeskov Jansen gör i en artikel om *Fiskernes* förebilder³³ en kort jämförelse mellan Kirks roman och Reymonts verk. Det är intressant att se att Kirk i likhet med Moberg inte undertryckte sin beundran för det polska bondeepoet. *Bönderna* har trängt in i hans medvetande till den grad att han redan på förhand (dvs. innan hans bok blev tryckt) oroade sig för att läsarna skulle kunna dra vissa paralleller mellan den polska och den danska romanen – den 6 september 1928 skrev han nämligen till sin förläggare: »Hvad menar De om at give Bogen Navnet *Fiskerne*. Jeg er ikke glad for et alt for romantisk Navn. Det gør vel ikke noget, at Titlen minder noget om Reymonts *Bønderne*?»³⁴

Kirks farhågor angående eventuella associationer med Reymonts bok var nog inte helt obefogade. Likheten mellan hans egen och polackens roman finns där och jämförelsen utfaller inte helt till Kirks fördel, vilket påpekades redan strax efter utgivningen av bl. a. Ellen Jordan i *Aalborg Amtstidende* i november 1928: »Der er ikke den store Kunst i Romanen som i Reymonts om de polske Bønder, den mindes man af og til ved Skildringen af Fiskernes Liv ved Aarstidernes Skiften.»³⁵ Femtio år senare skriver F. J. Billeskov Jansen följande: »Reymonts 'Bønderne' er afgjort forbilledet for Hans Kirks 'Fiskerne'. Her har Kirk fundet en milieuskildring af usædvanlige intensitet og huma-

nitet. En polsk digter, som lever med sine polske bønder uden at tage parti, socialt, politisk eller moralsk. En dybt religiøs befolkning, hvori naturen stadig gør oprør. En kollektiv roman, hvor det her opstrukne familiedrama går i et med hele sognets eksistens og årstidernes vekslen. [...] 'Bønderne' strækker sig over et år, 'Fiskerne' over seks år, men med klar markering, i stil med forbilledet, af årstiden og dens forbindelse med befolkningens næringsvej. [...] De to digterværker står stadig smukt ved siden af hinanden.»³⁶

I detta sammanhang vill jag peka på en artikel av Hadar Vessby, i vilken han jämför en välkänd episod från Mobergs *Nybyggarna*, där Karl Oskar slaktar en ox för att rädda sin son från att frysa ihjäl under en snöstorm, med en liknande berättelse i Gunnar Gunnarssons roman *Fosterbröder. Roman från Islands landnamstid*,³⁷ där en häst dödas under liknande omständigheter. Hadar Vessby pekar på själva häst-oxe-motivet, men gör också en del andra paralleller (bl. a. vad gäller de litterära gestalterna) mellan Gunnarssons och Mobergs romaner. Hans slutsats är att Gunnarssons bok måste ha tjänat som stoff »[...] redan vid planläggningen av hans stora romanserie, alltså vid dess konception».³⁸

I sina studier över det Mobergska emigranteposets tillkomsthistoria uppmärksammar Gunnar Eidevall dennes förmåga att fästa sig vid vissa saker som senare omplanteras i romaner: »[...] några rader i en bok, en tidning, ett brev ger honom uppslag som i hans romanvärld resulterar i en replik, en kort episod eller ett helt kapitel.»³⁹ Men det som förvånar är emellertid att Eidevall enbart sätter sina iakttagelser i samband med utvandrarserien. I sina tankar kring *Raskens* tillblivelse ägnar han sig däremot bara åt Mobergs allra första försök att skriva en allmogroman, dvs. hans noveller och romaner i ämnet.⁴⁰ Av de redan citerade raderna ur *Berättelser ur min levnad*, där Moberg själv nämner den polske Nobelpristagaren bland andra författare som han beundrade, tar Eidevall i första hand fasta på Strindbergs *Hemsöborna*. Han berör också Mobergs uppväxtmiljö som grunden för romanens realistiska och konstnärliga form,⁴¹ men nämner inte Reymont med ett ord.

För mig verkar det däremot som om Moberg under hela sin författarkarriär samlat och omvandlat olika litterära intryck som starkt påver-

kade honom. Det händer att han använder sig av samma motiv, inte bara en utan också två gånger i två olika romaner. Så t. ex. den symboliska gesten i *Utvandrarna*, där Karl Oskar, ställd inför årets dåliga skörd, hädar Gud genom att kasta de ynkliga axen upp i luften och ropar till Skaparen att han lika gärna kan ta dem också. Detta motiv, som ju har en speciell kraft i denna bok, finns dock redan i *Raskens* och återberättas där i varnande syfte för Rasken av Ida. Men då var det Raskens rival Oskar som stod för handlingen.

Till saken hör också att Moberg hade en omätlig läslust. Han skriver bl. a.: »I böckerna har jag sökt någonting utöver mitt eget enskilda fantasi- och inbillningsliv. [...] Jag har läst för att jag behöver eggelse från andra människors tankar, stimulans från andras fantasi, andel i andras liv [...] Jag avser diktens och de stora självbiografiernas människor. Jag har varit samman med dem, levat med dem, gripits av dem, fröjdats med dem, lidit med dem. Ja, jag vågar säga: Jag har levat med dem intill identifikation.»⁴² I lika generösa ordalag uttalar han sig om klassikerna.⁴³ Så här skriver Moberg 1962 om sin bestående beundran för Lev Tolstoy: »Jag läser Tolstoy om och om igen, med ett intresse som aldrig försvagas. I min ungdom var han den största idolen och jag tror att han förblir en sådan för evigt.»⁴⁵ Det avgörande här är att detta intresse för den ryske mästaren »som aldrig försvagas» också går att spåra i Mobergs egna verk i form av konstnärliga paralleller vad beträffar t. ex. livsfilosofi och existentiella idéer.⁴⁵

»Som bokläsare är jag allätare. [...] Och de stora läshändelser som varit av vikt för mig är naturligtvis så många, att inte ens ett försök till uppräknings av böckerna kan göras»,⁴⁶ säger Moberg. När det gäller Reymonts *Bönderna* måste denna »läshändelse» ändå ha varit alldeles speciell, eftersom han – efter många år – förklarar: »Jag läste om *Bönderna* häromåret [dvs. någon gång på 60-talet]; något hade det stora verket bleknat för mig – det föreföll mig nu alltför patetiskt i vissa avsnitt – men i stort sett har det stått sig. Det har överlevt de första tre, fyra decennierna, som är de farligaste för en bok.»⁴⁷ Mot bakgrunden av detta är det inte svårt att föreställa sig vilket starkt intryck *Bönderna* måste ha gjort – närapå fyrtio år tidigare – på den oerfarne unge författare som brann av

iver att skriva en stor allmogeskildring. Magnus von Platen ser den roll *Bönderna* spelat för Moberg på detta sätt: »Kanske har Reymonts främsta betydelse varit att förlösa. Han kan ha visat Moberg vägen till hans egen roman, visat honom hur han kunde göra seriös epik av sitt rika minnesstoff. [...] Polacken kan ha stått fadder eller varit en av faddrarna åt romanuppslaget.»⁴⁸

Tankar, idéer och uppslag är givetvis tullfria, men jag skulle ändå vilja påstå att det står utom allt tvivel att Reymont försett den unge Moberg med många realistiska och konstnärliga idéer vad gäller romanuppläggnings- och händelseförloppet. För att nu anknyta till »förlossning-barn-fadder»-semantiken kunde man återopa vad Hadar Vessby säger angående författarförhållandet mellan Moberg och Gunnarsson: »[...] en stor diktares fantasi har befruktats av en annan stor diktares verk».⁴⁹ Så kan det ha varit också i fallet Moberg–Reymont. Med en reservation: när *Raskens* gavs ut, var Moberg ännu ingen stor diktare. *Raskens* var hans romandebut, hans första riktigt stora tillfälle att på ett litterärt sätt omvandla det rika minnes- och erfarenhetsstoff som så småningom blev grunden för mognare verk. Själv skrev ju Moberg: »När jag läste W. S. Reymonts epos tänkte jag: En sådan mäktig bok skulle jag vilja skriva».⁵⁰ Så småningom gjorde han det också med utvandrarromanen, de *opus magnum*, som i sin konstnärliga gestaltning är helt jämbördigt med *Bönderna*.

NOTER

¹ Wladyslaw Stanislaw Reymont, *Die polnische Bauern*, övers. av Jean Paul d'Ardeschah [Jan Paweł Kaczkowski], Jena 1912.

² Den tyska översättningens påverkan var så stor att den svenska upplagens omslag innehöll fragment ur de tyska recensenternas positiva utlåtanden i syftet att bättre »marknadsföra» *Bönderna* i Skandinavien.

³ Fredrik Böök, *Essayer och kritiker 1917–1918*, Sthlm 1919.

⁴ *Ib.*, s. 296.

⁵ W. S. Reymont, *Bönderna*, övers. av E. Weer [Ellen Wester], del 1: »Hösten», Sthlm 1920; del 2: »Vintern», Sthlm 1924; del 3: »Våren», Sthlm 1924; del 4: »Sommarens», Sthlm 1924.

⁶ Vilhelm Moberg, *Berättelser ur min levnad*, Sthlm 1968.

⁷ *Ib.*, s. 250.

⁸ Magnus von Platen, *Den unge Vilhelm Moberg*, Lund 1978, s. 230.

⁹ W. S. Reymont, *Bönderna*, op. cit. I min text anges vid citaten »B» [= *Bönderna*] samt del- och sidangivelse.

¹⁰ Vilhelm Moberg, *Raskens*, Sthlm 1984. Alla därifrån hämtade citat markeras i texten med »R» [= *Raskens*] och sidangivelse.

¹¹ D. v. s. Hanka: i den polska texten av *Bönderna*, liksom i den svenska översättningen används nästan genomgående namnet »Hanka», som är ett folkligt smeknamn på »Anna». – Min anm. M.A.P.

¹² Fredrik Böök, op. cit., s. 302–303.

¹³ De svenska recensenterna tog gärna upp denna dramatiska episod, där byfolket själva skipar rättvisa med en lättfotad kvinna, såsom ytterligare bevis på Reymonts narrativa slagkraft, som är den »verkningsfullaste i den moderna litteraturen, trots eller kanske snarare på grund av den blodiga grymhet och råhet, varmed exekutionen utföres». (*Stockholms Dagblad*, 14.11.1924.)

¹⁴ T. F-t [Torsten Fogelqvist], »En polsk Nobel-kandidat», *Dagens Nyheter* 28.10.1924.

¹⁵ I motsats till Kazimierz Wyka som i sin omfattande inlägg om *Bönderna* pekar på tre avskilda narrationsstrukturer, dvs. den stiliserande, den lantliga och den realistiska; i: *Reymont, czyli ucieczka do życia* [Reymont, dvs. flykten till livet], Warszawa 1979, s. 119–177. Se också: Maria Rzeuska, »*Chłopi*» *Reymonta* [*Bönderna* av Reymont], Warszawa 1950, s. 165–179.

¹⁶ Magnus von Platen, op. cit.

¹⁷ *Ib.*, kap. 3.

¹⁸ Sigvard Mårtensson, *Vilhelm Moberg. En biografi*, Sthlm 1956, s. 57.

¹⁹ Gunnar Eidevall, *Berättaren Vilhelm Moberg*, Sthlm 1976, särskilt kap. »Romanen om Raskens».

²⁰ Kazimierz Wyka, op. cit., s. 5.

²¹ *Ib.*

²² Cit. efter: Magnus von Platen, op. cit., s. 212.

²³ Gunnar Eidevall, »Ännu lever Mobergs Raskens», *Svenska Dagbladet* 21.1.1976.

²⁴ Fredrik Böök, op. cit.

²⁵ Vid sidan av en annan framstående polsk författare: Stefan Żeromski.

²⁶ Alfred Wysocki, »Spotkania z Reymontem» [Möten med Reymont], i: Stefan Lichański, *Władysław Stanisław Reymont*, Warszawa 1985, s. 156.

²⁷ Ärkebiskopen Nathan Söderblom.

²⁸ Cit. efter: Alfred Wysocki, op. cit., s. 157.

²⁹ Fredrik Böök, *Svenska Dagbladet*, 14.11.1924.

³⁰ *Ib.*

³¹ *Stockholms Dagblad*, 14.11.1924.

³² T. F-t [Torsten Fogelqvist], *Dagens Nyheter*, 14.11.1924.

³³ F. J. Billeskov Jansen, »Hans Kirks Fiskerne og dens forbillede», *Berlingske Aften*, 15.02.1978.

³⁴ Cit. efter: *ib.*

³⁵ E. J. [Ellen Jordan], »Hans Kirk: Fiskerne», *Aalborg Amtstidende*, 28.11.1928.

³⁶ F. J. Billeskov Jansen, op. cit.

³⁷ Gunnar Gunnarsson, *Edbrödre. Roman fra Islands landnamstid*, utgavs på danska 1918, på isländska och svenska 1919.

³⁸ Hadar Vessby, »Hästen och oxen. Ett motiv hos

Gunnar Gunnarsson och Vilhelm Moberg», [i:] *Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri*, (49) 1973, s. 133–144.

³⁹ Gunnar Eidevall, *Vilhelm Mobergs emigrantepos*, Sthlm 1974, s. 68.

⁴⁰ Idem, *Berättaren Vilhelm Moberg*, op. cit.

⁴¹ Ib., s. 48–49.

⁴² Vilhelm Moberg, *Berättelser ur min levnad*, op. cit., s. 243–4.

⁴³ Ib., s. 244 ff.

⁴⁴ Cit. efter: Vera V. Efremova, »O tvorcestve Vilchel'ma Muberga» [Om Vilhelm Mobergs författarskap]; i: *Carina Amicorum*, Åbo 1990, s. 69.

⁴⁵ Se om detta: Vera V. Efremova, ibidem; dessutom hennes arbete »Über Vilhelm Mobergs Roman 'Der Soldat mit dem zerbrochenen Gewehr'», *Wissenschaftliche Beiträge. Zur Nordeuropa-Forschung*, Greifswald 1985, s. 57–65.

⁴⁶ Vilhelm Moberg, *Berättelser ur min levnad*, op. cit., s. 254.

⁴⁷ Ib., s. 250.

⁴⁸ Magnus von Platen, op. cit., s. 230–231.

⁴⁹ Hadar Vessby, op. cit., s. 144

⁵⁰ Vilhelm Moberg, *Berättelser ur min levnad*, op. cit., s. 250.